

**ІДЕЇ НАЦІОНАЛІЗМУ У ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Націоналізм – ідеологічна основа багатьох політичних партій Центрально-Східної Європи. Достатньо сильні позиції праворадикальні партії мають у Польщі, де націоналістичний рух не є однорідним і включає два напрямки. Перший на політичній арені представлений партією «Право й справедливість», очолюваною экс-прем'єр-міністром Польщі Я. Качиньським. Цей вид польського націоналізму виник на основі трансформації напівклерикального націоналізму Л. Валенси, що грав у 90-і рр. ХХ в. роль однієї із ключових сил антикомуністичного руху. Партія активно відстоює такі принципи, як захист держави й традиційних цінностей від культурної загрози, побудова Четвертої Речі Посполитій і проведення твердого курсу в зовнішній політиці; характерною рисою дискурсу партії є також антиросійська риторика. Необхідно відзначити, що використання фактору зовнішньої загрози у ідеології «Права й справедливості» може впливати на польську національну ідентичність, виступаючи в якості ресурсу для її мобілізації.

Другий напрямок сучасного польського націоналізму представляє партія «Ліга польських родин». Як і попередня партія, вона бачить захист національної ідентичності в підтримці традиційних цінностей і проведенні політики, спрямованої на збереження національної культури. Відмінності полягають у поглядах партій на деякі аспекти зовнішньої політики. «Ліга польських родин» найбільшу небезпеку для суверенітету держави бачить у західному сусідові – Німеччині, що, на її думку, визначене й географічно, і історично. Способом протистояння цій потенційній німецькій загрозі може бути союз із Росією [6, 50]. Багато у чому це пояснюється тим, що ідейні джерела «Ліги польських родин» ідуть своїм коріннями у світогляд і погляди видного польського політика міжвоєнного періоду, лідера партії «Національна демократія» Р. Дмовського, який бачив небезпеку в гітлерівському режимі й виступав за співробітництво з Росією [6, 55].

У Румунії найбільш впливовою націоналістичною силою є партія «Велика Румунія». Центральне місце в її політичному дискурсі займає політика ірредентизму, що виражається у регулярних закликах про необхідність приєднання до Румунії політико-дипломатичним шляхом колишньої Бессарабії (Республіка Молдова й Одеська область України), а також Північної Буковини (6 районів Чернівецької області України [6, 86], де молдавський і румунський етноси в сукупності становлять близько 20% від загального числа населення.

Ще 17 квітня 2008 р. президент Румунії Т. Бесеску заявив, що «Україна повинна повернути Молдавії Південну Бессарабію й Північну Буковину, якщо прагне забрати собі Наддністрянщину». На його думку, у Києву «є претензії із приводу повернення Наддністрянщини Україні», але при цьому там «забувають про повернення Кишиневу Південної Бессарабії й Північної Буковини – територій, які колишня Українська РСР одержала після Другої світової війни». У листопаді 2007 р. Т. Бесеску під час зустрічі зі студентами університету «Нижній Дунай» у місті Галац заявив, що «... румуни з обох берегів Пруту (тобто власне румуни й молдавани) не будуть довгий час розділені і об'єднуються в рамках ЄС». «Після того, як Молдавія ввійде в ЄС, залишиться тільки намальований кордон, а Ріббентроп і Молотов встануть із могил від обурення, що наміченого ними кордону вже не існує», – зазначив президент Румунії [5].

Розглядаючи особливості сучасних націоналістичних політичних сил у Словаччині, слід зазначити, що найбільш впливовою на даному ідеологічному напрямку є «Словацька національна партія» (СНП). Вона виникла у період «оксамитової революції» у Чехословаччині й спочатку виступала за створення суверенної словацької національної держави. Партія позиціонує себе як найстаршу політичну силу в країні, будучи спадкоємицею «Словацької національної партії», що існувала у період 1871–1938 рр. та відстоювала ідеї суверенітету Словаччини й збереження національної ідентичності у різні історичні періоди: починаючи від ідеї практичного втілення, тобто державотворення словаків, утворення першої Чехословацької Республіки у 1918 р., під час боротьби за автономію Словаччини в 1932–1938 рр., коли Словаччина фактично була підконтрольна гітлерівській Німеччині [6, 98].

У цей час партія акцентує увагу на методах боротьби із загрозами втрати словацької національної ідентичності, в основі яких лежать процеси глобалізації. Для протидії цінностям глобалізації партія пропонує підвищувати культурний і освітній рівень народу, віддаючи вирішальну роль в організації цієї політики державі і його інститутам. Однак на відміну від багатьох націоналістичних партій Європи СНП не виступає проти такої структури, як Європейський Союз, підтримуючи політику подальшого розширення цієї організації на схід, але при збереженні суверенітету національних держав у ній. У своїх ідейних установах партія виступає за ліквідацію регіональної роздробленості, що послабляє державу й заважає словацькому народу, і бачить розв'язання цієї проблеми в об'єднанні внутрішніх і зовнішніх ресурсів ЄС, яке може додати новий характер економічному, соціальному й культурному розвитку [6, 143].

СНП, як і партія «Велика Румунія», у своєму політичному дискурсі використовує ресурс для мобілізації національної ідентичності у вигляді антиугорської риторики, нерідко критикує уряд за зайво, на її думку, мадярофільську політику: «СНП звертає увагу на те, що за посередництвом своєї партії й заступника голови уряду із прав людини й національним меншинам П. Чакі представники Партії угорської коаліції, етнічні мадяри, зайняли всі місця у відділі національних культур Міністерства культури Республіки Словаччина й у відділі національних шкіл міністерства освіти. Таким чином, у Словаччині протягом восьми років здійснювалася політика дискримінації потреб інших національних меншин, що проживають на її території» [8].

Досить цікава специфіка націоналізму в сучасній Болгарії. Ключове місце в політичному спектрі болгарського націоналізму займає партія «Атака». Ця політична сила з'явилася у 2005 р., однак відразу одержала широку підтримку болгарських громадян. Причини швидкого росту популярності «Атаки» полягають у невдоволенні багатьох громадян правлячою коаліцією, частиною якої є партія болгарських турків «Рух за права й свободи» (РПС). Багато болгар незадоволені тим, що РПС сприяв виведенню деяких районів країни зі сфери публічної демократії, громадянського контролю, одержуючи тим самим етно-корпоративний політичний контроль над більшими секторами болгарської території [1, 5].

Слід зазначити, що справді у цих тенденціях є певна загроза. Даний «тренд» може сприяти активному процесу трансформації етнічної ідентичності болгарських турків в ідентичність національну. Імовірність успішного здійснення подібної трансформації буде високою у тому випадку, якщо контроль РПС за деякими районами Болгарії стане ще більш значним. Свідченням росту впливу даної партії є акції, учасники якої вимагають створення автономії турецької меншості, а також визнання турецької мови в якості другої офіційної [2, 26–27].

Необхідно підкреслити, що досить активна підтримка виборцями партії «Атака» (вона регулярно проходить у парламент) викликана протестними настроями жителів Болгарії й значним антирейтингом правлячої коаліції [3, 27]. Джерело антирейтингу полягає у побоюваннях багатьох болгар щодо наростаючого впливу в країні партії РПС, який містить загрозу для болгарської національної ідентичності. У свою чергу партія «Атака» регулярно піднімає дані проблеми, і в очах багатьох виборців виступає свого роду захисницею болгарської національної ідентичності, при цьому дуже вміло використовуючи антитурецьку риторику, що також має велике значення для болгарських громадян.

Розглядаючи націоналізм у політичних ідеологіях партій Східної Європи, вважаємо за доцільне зосередитися на досвіді Угорщини, де націоналістичні ідеї отримали неабияке поширення у системі державної влади (ідея національної держави В.Орбана). Кризу ліберальної демократії в Угорщині нинішній лідер цієї країни В. Орбан навіть не намагається приховати. Навпаки, він відкрито заявляє про неї й наполягає на тому, що вона не суто угорське явище, а глобальний тренд. У своїй резонансній промові, виголошеній у липні 2014 року в румунському містечку Беїле-Тушнад, угорський прем'єр розкритикував західний лібералізм як такий, що породжує корупцію, насильство, безробіття, кризу моральності, а відтак більше не є оптимальною моделлю організації держави.

В. Орбан зауважив, що країни, які розвиватимуться за принципами ліберальної демократії, програють у глобальній конкуренції. У тій промові Віктор Орбан навів приклад Сінгапуру, Китаю, Індії, Туреччини й навіть Росії як незахідних, неліберальних, неліберально-демократичних й навіть недемократичних держав, які забезпечують своїм націям успіх. І в цьому контексті заува-

жив, що Угорщина має власну відповідь у цій дискусії: це модель неліберальної національної держави, заснованій на праці (workbased state/workfare state).

Немає жодних сумнівів, що саме ідея національної держави є базовою для нової моделі Угорщини Віктора Орбана, дослівно названої ним «the work- based state» (a munkaalapu allam). Ключовий фактор модифікації ідеї – це врахування сучасної глобальної ситуації, тобто насамперед НАТО, ЄС з одного боку, та криза лібералізму, глобальна конкуренція, міграція – з іншого. Про це йдеться майже в кожній промові В. Орбана. Є ще одна важлива деталь: розмірковуючи про нову модель Угорщини, Віктор Орбан наголосив, що вона має бути обов'язково неліберальною, що не є синонімом «недемократичної».

«Сьогодні ми змушені констатувати, що демократія не обов'язково має бути ліберальною. Навіть якщо держава не є ліберальною, вона все ж може бути демократичною», – виголосив тоді В. Орбан, згадавши принагідно 2010 рік, коли цю концепцію нової Угорщини було вперше публічно презентовано і ліберальний світ назвав її «богохульством» [7].

Саме у 2010 році, відразу після тріумфу на парламентських виборах, коли «Фідес» уперше здобув конституційну більшість у парламенті (263 місць із 386), правляча партія відразу ж узялася змінювати Основний закон. Нова редакція вступила у силу з 1 січня 2012 року [7]. Вона зберігала парламентську республіку в Угорщині, але містила цілу низку «неоднозначних» змін, як-то відповідальність за кожного угорця, апеляцію до доби короля Святого Іштвана, який заснував угорську державу 1000 років тому, та необхідність духовного відродження, поруч зі свободою віросповідання, визнання вирішальної ролі християнства в угорському націєтворенні, фактичну заборону абортів та одностатевих шлюбів і чимало іншого. Водночас у новій Конституції містяться посилання на кілька десятків законів, у тому числі на ще не ухвалені, які мають додатково унормувати суспільне життя. Одним з перших і чи не найбільш резонансним тоді став закон про ЗМІ, ухвалений у грудні 2010 року. Він передбачав постійний моніторинг угорських медіа спеціальною наглядовою радою з правом рецензувати контент і штрафувати видання.

Таким чином, можна сказати, що сучасна Угорщина, за версією В. Орбана, – це консервативна неліберальна національна держава

з сильною державною вертикаллю влади, з відчутною присутністю держави як у громадському секторі, так і в економіці, можливо, навіть на рівні державних монополій у ключових галузях, а також великою увагою до історії, культури й мови, патріотичного виховання, сімейних цінностей та духовного відродження нації, яку принизили, забравши 1920 року 2/3 території у Тріаноні (а відтак виникає необхідність вшанування тієї трагедії на державному рівні). Звідси і слова угорських топ-політиків про «духовне відродження Угорщини», всієї угорської нації, без прив'язки до території, що власне і закріплено в новій редакції конституції.

Сучасна Угорщина В. Орбана не тільки відповідальна за кожного угорця, включно із закордонними, а й прагне, аби вони знову об'єдналися, хай не територіально, як це було до Тріанонської трагедії, але емоційно, політично, культурно. Це дозволить не тільки зберегти власну ідентичність, а й бути конкурентними та успішними в сучасному світі як єдина спільнота. Усе це виглядає вкрай неоднозначно, особливо з огляду на базові Копенгагенські критерії заснування ЄС та питання суверенітету країн, де угорські нацменшини мешкають на своїх історичних землях (є автохтонами) – в Румунії, Словаччині, Австрії, Сербії та Україні. Команда Віктора Орбана активно просуває цю ідею через державну політику підтримки закордонних угорців. І мова не тільки про ухвалений у 2010 році закон про спрощення процедури отримання угорського громадянства, а насамперед про окрему концепцію, яка ґрунтується на трьох фундаментах.

Перший фундамент – державна підтримка розвитку національної культури й освіти закордонних угорців, функціонування угорськомовних шкіл, класів, факультетів та університетів, як-то Інститут імені Ференца Ракоці II в українському Береговому, культурних товариств і громадських організацій. Звідси й дуже гострий конфлікт між Києвом та Будапештом довкола українського закону про освіту, а точніше статті 7, у якій йдеться передусім про мовні права. Конфлікт дійшов до погроз Будапешта блокувати будь-які євроінтеграційні прагнення України та перегляду Угоди про асоціацію Україна-ЄС [4].

Другий фундамент – це право на подвійне громадянство, яке впливає із запровадження у травні 2010 року спрощеної процедури отримання угорського паспорта для етнічних угорців. Мов-

ляв, усі угорці – і ті, що мешкають у межах сучасної Угорщини, і ті, котрі перебувають за її межами і коли-небудь жили на своїй історичній землі, – є рівноправними громадянами національної держави Угорщина або можуть такими стати.

Третій фундамент – захист інтересів закордонних угорців через їхніх представників в органах влади країн, де вони мешкають. Із цим пов'язана активізація роботи громадсько-політичних організацій закордонних угорців, які на період виборів виконують роль політичних партій та висувують своїх кандидатів у депутати різних рівнів. В Україні це КМКС («Товариство угорської культури») та УМДС («Демократична спілка угорців»), у Сербії – «Союз угорців Воєводини», в Румунії – Демократичний союз угорців в Румунії (RMDSZ), у Словаччині – це Most-Híd. Усі ці організації мають своїх представників на різних рівнях представництва, аж до національних парламентів.

«Угорське питання залишається невирішеним з часів Другої світової війни. Ми розглядаємо угорське питання також як частину Європейського питання. Угорці Карпатського басейну мають право на подвійне громадянство, права громади, зокрема автономію. Це позиція, яку ми будемо представляти на міжнародній арені», – заявив у парламенті Віктор Орбан відразу після чергового тріумфу на виборах у 2014 році, зауваживши, що саме подвійного громадянства для угорської громади та права на самоврядування він очікує від України [7].

Попри різку реакцію на подібні заяви як країн-сусідів, так і ЄС, офіційна влада Угорщини не змінює своєї політики й продовжує втілювати свою «концепцію автономізації» закордонних угорців, особливо напередодні чергових парламентських виборів, у яких закордонні угорці, починаючи з 2014 року, також беруть участь.

Міграційна криза в Європі 2015 року та у подальшому, а також інституційна та ціннісна криза всередині Європейського Союзу, включно з Брексіт, тільки актуалізували цю модель сучасної Угорщини, хоча за індексом демократичності Freedom House, впродовж останнього десятиліття вона постійно втрачає позиції. Віктора Орбана цей факт явно не турбує. Він підсилює свою модель новими сенсами, включно з нищівною критикою ідеї «європейського котла» і мультикультуралізму, з одночасним просуванням ідеї регіонального лідерства Угорщини в Карпатському ба-

сейні, підкреслюючи важливість поточного історичного моменту для всіх угорців, які проживають в ньому.

Угорщина є однією з країн ЄС, яка найбільше відчула на собі міграційну кризу внаслідок неконтрольованого потоку біженців. Для угорського суспільства ця криза стала настільки відчутною, що вона затьмарила собою всі інші проблеми, включно з соціально-економічними.

Для уряду В. Орбана міграційна криза стала справжнім викликом, який збігся в часі зі стрімким зростанням рейтингу проросійської та ще більш право-радикальної партії «Йоббік» (угор. Jobbik Magyarorszagert Mozgalom, що перекладається як Рух за кращу Угорщину, лідер Габор Вона, партія заснована в 2003 році) і просіданням рейтингу правлячої команди «Фідес-ХДНП».

До кінця 2010-х років уряд В. Орбана впорався з «міграційним» викликом і перетворив його на козир у внутрішній та зовнішній політиці: жорстка політика угорського уряду щодо мігрантів, що проявляється у спорудженні парканів і спецтаборів на кордонах, організацією протестів проти міграційних квот Брюсселя, ініціюванням референдуму на цю тему тощо, дозволила стабілізувати ситуацію в Угорщині й повернути правлячій коаліції беззаперчне електоральне лідерство.

Однак, на жаль, виглядає так, що головним конкурентом правлячої команди «Фідес-ХДНП» на найближчих виборах є все-таки не соціалісти, а ті ж проросійські праворадикали «Йоббік». І це насправді велика проблема Угорщини, що на тлі постійної популістської радикалізації правлячої команди її найближчим конкурентом є ще більш радикальна політична сила. Більше того, це серйозний показник того, якими сьогодні є Угорщина й угорське суспільство.

В умовах загальноєвропейської економічної кризи щоб мобілізувати електорат і вкотре отримати конституційну більшість, сьогодні прем'єру Угорщини вже точно не достатньо його чудових ораторських здібностей. Обіцянки про світле майбутнє вже не спрацюють. Економічних здобутків нинішнього уряду, які можна було б використати як аргумент для виборців, обмаль.

Залишається тільки перетворити свій електорат – провладний і проурядовий – на протестний. Вказане можливо зробити лише знайшовши або створивши образи нових «ворогів», які загрожують нинішній Угорщині, щоб очолити світоглядну війну проти

них, зачепити угорців за живе та закликати їх до спільного захисту країни. Саме це В. Орбан, схоже, і робить, останні кілька років – системно та з особливим азартом, насамперед через медіапростір (суспільне мовлення М1-М5, Origo, МТІ, Hirado та інші), який його команда продовжує брати під контроль.

Водночас негативне ставлення до керівництва ЄС впливає на мотивацію угорських виборців не гірше, ніж загроза перед справжнім ворогом номер один. Таким ворогом сьогодні «призначено» угорсько-американського мільярдера Джорджа Сороса. Все почалося наприкінці березня 2017 року з кампанії проти Центрально-Європейського університету (ЦЄУ), який звинуватили у невідповідному отриманні переваг порівняно з іншими вишами Угорщини. Блискавично було ухвалено зміни до закону про вищу освіту, згідно з якими іноземні університети повинні мати відділення в країні, де зареєстровані. Тобто оскільки ЦЄУ зареєстрований в Нью-Йорку, то повинен мати відділення й там. Попри протести на вулицях і нищівну критику з усіх сторін – ЄС, США, угорської опозиції, громадськості, ці зміни оперативно підписав президент Янош Адер. Тоді здавалося, що уряд В. Orbana перегнув палку, адже боротьба за право Центрально-Європейського університету залишитися в Будапешті має всі шанси перетворитися не на сутичку Віктора Orbana із Соросом чи з ЄС, а на «епічну боротьбу свободолобного міста з деспотією і, без перебільшення, на зіткнення минулого із майбутнім» [7]. Ця світоглядна боротьба могла би закінчитися не на користь правлячого режиму в Угорщині. Відтак, доволі оперативно конфлікт було переорієнтовано персонально на Джорджа Сороса, вмонтувавши його в дуже зручну для В. Orbana міграційну тему та протистояння проти брюссельських євробюрократів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Георгиев К. Българските турци са под тотален контрол. *Демокрация*. 2006. №11.
2. Инджов И. «Атака» разчиства пътя за Бойко Борисов. *Лидер*. 2006. № 9.
3. Инджов И. Интервю на Живко Георгиев: През 2005 г. българите показаха жълт картон на партияте. *Лидер*. 2005. № 36.

4. Конституційні зміни в Угорщині 2012 року: основні новації та їх вплив на суспільно-політичний розвиток держави. Віче. 2010. № 4. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3526>
5. Кровь на Днестре. Румыния может начать войну с Украиной. Русичи: социально-правовой портал. 06.02.2014. URL: http://www.rusichi-center.ru/e/31765_12-krov-na-dnestre-rumyniia-mozhet-nachat-voynu
6. Национализм и популизм в Восточной Европе: сб. науч. тр. Киев, 2007.
7. Тужанський Д. Популістський «рух вправо» та криза ліберальної демократії в Угорщині. Агора. 2017. URL: https://political-studies.com/wp-content/uploads/2017/11/Agora_19_20.pdf
8. Election program of the Slovak national party // Slovak national party: official web-site. 2006. URL: http://www.sns.sk/engine/assets/uploads/2010/03/sns_program_english.pdf